

Bəhrüz Kəngərli şəxsiyyət və bədii obraz kimi

Yadigar Əsgərova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: yadigar2012@gmail.com

Annotasiya. Məqalə Azərbaycan təsviri sənətində yeni izlər açan ilk peşəkar rəssam Bəhrüz Kəngərliyə ömür yolunun elmi və bədii ədəbiyyatdakı təsvirinə həsr edilmişdir. Tofiq Mahmudun “Uzaqda ucalan dağlar” (1989) əsəri ədəbiyyatımızda rəssamın həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş ilk və yeganə bioqrafik romandır. Arxivlərin açıldığı, tarixi həqiqətlərin üzə çıxdığı dövrdə Tofiq Mahmud sənədlər, xatirələr, məqalə və elmi işlər, erməni təcavüzü haqqında həqiqəti çatdıran yazılara istinad edərək, Bəhrüz Kəngərliyə reallıqdan uzaq olmayan bədii obrazını təqdim etmişdir.

Əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Ziyadxan Əliyev və Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun müəllimi sənətsünas Nizami Aliyev müəllifi olduqları “Bəhrüz Kəngərliyə tələyi” (2017) kitab-albomunda rəssamın çəkdiyi bütün əsərlərin kataloqunu tərtib edərək elmi tədqiqatlar, sənədlər, xatirələr əsasında onun ömür səhifələrindən ensiklopedik dəqiqliklə bəhs etmişlər. Böyük zəhmət və axtarışlar sayəsində ərsəyə gələn albom da Bəhrüz bəy Kəngərliyə ömür yoluna sənədlərlə, rəsmlərlə, əyani sübutlarla işıq salınaraq, rəssam haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: Bəhrüz Kəngərli, rəssam, Naxçıvan, qaçqınlar, obraz

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 01.07.2022; qəbul edilib – 15.07.2022

Bahruz Kengerli – as a personality and a literary character

Yadigar Askerova

Doctor of Philosophy in philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: yadigar2012@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the first professional artist, who discovered new traces in the fine arts of Azerbaijan, Bahruz Kangarly in scientific and fiction literature. “Mountains rising in the distance” by Tofiq Mahmud (1989) is the first and only biographical novel dedicated to the life and work of the artist. At a time when the archives were opened and historical truths were revealed, Tofiq Mahmud presented an artistic image of Bahruz Kangarly, not far from reality, referring to documents, memoirs, articles and scientific works, articles about the Armenian aggression. A catalog of all the works drawn by the artist in the book-album “The Fate of Bahruz Kangarly” (2017) authored by the honored worker of arts, Ph.D. in art history Ziyadxan Aliyev and the teacher of the Nakhchivan Pedagogical Institute Nizami Aliyev was compiled on the basis of scientific research, documents and memoirs. The album, created thanks to great efforts and searches, was able to convey to the people detailed information about the artist, highlighting the life of Bahruz bey Kangarly with documents, drawings and visual evidence.

Keywords: Bahruz Kangarly, artist, Nakhchivan, refugees, image

Məqalə tarixəsi: qəbul edilib – 01.07.2022; qəbul edilib – 15.07.2022

Giriş / Introduction

XX əsrin əvvəllərində istedadı ilə parlayan rəssam Bəhrüz Kəngərli, bəstəkar Asaf Zeynalı, aktyor Ülvi Rəcəb, şair Mikayıl Müşfiq kimi nakam taleli gənc sənət fədailəri milli mədəniyyət tariximizdə silinməz iz qoya bilmişlər.

Azərbaycanın qədim Naxçıvan diyarında yaşayıb-yaratmış peşəkar rəssam Bəhrüz Kəngərli özünəməxsus üslubu, mənərə, portret janrında çəkdiyi xeyli sayda rəsmləri ilə həmişə diqqətə olmuşdur. Yaradıcılığının ictimai məzmunu, sənətkarlığı, əsərlərinin az bir qismi ilə incəsənət tarixində layiqli yer tuta bilməsi onu ədəbi

əsərlərin qəhrəmanına çevirmiş, haqqında şeirlər, dram əsəri və roman yazılmışdır. Onlarla rəssam müxtəlif tərtibatda portretini cizməqlə Bəhrüza olan ehtiramlarını ifadə etmişlər. İslam Səfərlinin “Naxçıvan yadigarı”, Elçin İsgəndərzadənin “Rəssam və mələk”, Zaur Vedilinin “Həmişəyəyardı Bəhrüz”, Tofiq Mahmudun “Bəhrüzün gözləri” şeirləri, Adil Babayevin “Yarımqıç şəkli” pyesi, Tofiq Mahmudun “Uzaqda ucalan dağlar” romanı rəssam Bəhrüz Kəngərliyə həsr olunmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

İlk professional rəssamımız Bəhrüz Kəngərli (1892-1922) istedadı, zəhmətsevərliyi, məhsuldarlığı sayəsində zəngin irs qoyub getmiş, əsərləri muzey və sərgilərin ən seçmə nümunələrinə çevrilmişdir. Lakin sovet dövründə onun haqqında yazılan bütün kitablar, broşuralar rəssamın həyat və yaradıcılığını tam əhatə edə bilməmişdir.

Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin XX əsrə aid bölməsində Bəhrüz Kəngərlinin əsərlərinə xüsusi yer ayrılmışdır. Bu guşada rəssamın mənərə şəkilləri və “Qaçqınlar” silsiləsinə aid olduqca nımdaş geyimdə, gözlərindən qorxu, kədər yağan qaçqın uşaq rəsmləri hamının diqqətini cəlb edirdi. Əsrin əvvəllərində ermənilərin xalqımıza qarşı açıq tacavüzünü gözələdən, məcburən onları dost kimi qələmə verən sovet rejimi məlum gerçəklikləri, həqiqəti ört-basdır edirdi. Ona görə də sənət haqqında məqalə və elmi işlərdə Bəhrüzün əsərlərində təsvir etdiyi insanların taleyi açılıb ağardılmış, cırıq paltarlı dərddli körpələrin kim olduqları da seyrçiyə aydın olmurdu. Yalnız zəngin adamların istifadə etdiyi fotoqrafiyanın təze yarandığı zamanda bu yurdsuz didərginlərin halını sənədləşdirmək çətin ki, mümkün olardı. Olsaydı da, üzlerindəki ifadəni, yaralı ürəklərini yalnız bu ağrıyı duyan mahir rəssam çəkib çətdirə bilirdi. Bəlkə elə Bəhrüzün əsas məqsədi də və vətənə xidməti də onların ağrı-acılarını, yaşantılarını təsvir etmək idi. Ənənəvi Avropa rəssamlarından fərqli olaraq, yalnız gözəl qadınlar, incə qrafiyalar, tox

və firavan insanların şəkilləri deyil, ev-əşiyini, yurdunu, doğmalarını itirmiş qaçqınlar sanki dokumental sübutlar kimi həmvətənlərinə ünvanlanıb: tariximizi unutmayaq, saxtalaşdırmayaq, milləti bu fəlakətlərə məruz qoyanları tanıyaq! Bəhrüzün portretləri arasında tanınmış real şəxsiyyətlər də vardır. Professional sənətki olaraq rəssam bir çox janrlarda işləyirdi, həm klassik, həm də ekspressiv üsluba fitrətində daşdığı milli koloriti qataraq təkrarsız şəkillər çəkirdi.

Vətəndaş-rəssam kimi özünü təsdiq edərək, çətin bir şəraitdə yurdunun hədsiz gözəlliyini, rəngarəngliyini göstərmək, millətinin mədəniyyətini, məişətini, memarlıq abidələrini öz fırçasında ifadə etmək istəyi ilə yaşayan Bəhrüz Kəngərlinin iki min əsərindən yalnız 500-ə yaxını bizə qəlib çatmışdır. Deyilənə görə, çoxunu da o özü dostlarına bağışlayır, yaxud maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün satmalı olurdu. Şəkil çəkmək üçün mütləq lazımı materiallar gərəkdi, kətan, kağız, qələm, boyalar əldə etmək o dövrdə elə də asan deyildi. Mütəmadi olaraq çəkmək təşəsi ilə bir an belə boş dayanmayan Bəhrüz adi daşı belə gözəl görməyi bacarırdı. Rəssamlıq ləvazimatlarını Bakı, Tiflis kimi böyük şəhərlərdə tapmaq olurdu, bu da xeyli miqdarda maddi məsrəf tələb edirdi. Əlbəttə ki, onun əsərlərinin itmə səbəbləri çoxdur.

Həmin dövrdə Qərb rəssamlıq məktəbi üslubunda çəkənlər sırasında Bəhrüz Kəngərli xarakterlər ustası, zəngin milli koloritli sjetlər, akvarel və yağlı boya ilə işlənmiş maraqlı mən-

zərə təsvirləri ustası kimi fərqlənmişdir. Təbiətin fonunda qədim memarlıq abidələrini rəsmlərinə köçürərək bəzən ermənilərin xaraba qoyduqları məkanları da çəkirdi. Deyilənə görə, rəsmlərini ən çox Naxçıvana gələn qonaqlar almaq istəyirdilər.

Tədqiqatçılar, alimlər rəssamın həyat və yaradıcılığını ətraflı tədqiq etsələr də, şəxsiyyətinin tanınmasında, öyrənilməsində sənədlər bədii təxəyyül qədər təsirli olmur. Yazıçı Tofiq Mahmud Bəhrüz Kəngərliyə həsr etdiyi əsərini 1985-1989-cu illərdə yazıb bitirmişdir. İlk dəfə 1989-cu ildə “Azərbaycan” jurnalının 12-ci sayında “Uzaqda görünən dağlar” adı ilə dərc olunmuşdu. Sonralar 1991-ci ildə “Uzaqda ucalan dağlar” kitabı çap edilmişdi. Həmin illərdə arxivlər açılır, artıq tarixi həqiqətləri üzə çıxarmaq və onlara layiq olduqları dəyəri vermək mümkün olurdu. Gənc rəssamın həyatını, yaradıcılığını, axtarışlarını anlamaq üçün Tofiq Mahmud onun ömür yolunu addım-addım izləyərək, uzun müddət Bəhrüz haqqında məlumatlar toplamışdır. 5 il ərzində Tiflisdə sənədlər əsasında rəssamın yaşadığı mədəni mühiti öyrənmiş, Naxçıvanda yaşadığı evi, çəkdiyi yerləri, məhəllələri gözib dolaşmışdır. Sənətkar haqqında tədqiqat nümunələrindən istifadə etmiş yazıçı təbiət təsvirlərinin də reallığa uyğun olmasına diqqət yetirərək, hətta uzunömürlü ağacların təsvirini verməyə, qədim küçələrə, yerlərə “nəzər salmağa” çalışmışdır. Əsərin yazılmasında istifadə etdiyi dokumental sənədlər, xatirələr, məqalə və elmi işlər, erməni tacavüzü haqqında həqiqəti çətdirən yazılar T.Mahmuda əsrin əvvəllərində bir rəssamın ətrafında dövr edən həyatın ziddiyyətlərə, həyəcanlara dolu olan gerçəkliyini anlatmasına səbəb olur. O, Naxçıvanın qədim tarixi, Kəngərli nəsli, Tiflis mühiti haqqında məlumatlar verir, erməni hücumları zamanı didərgin düşmüş insanları təsvir edir. Bu rəsmlər Bəhrüzün qaçqın portretlərindən tanışı olan ac-yalavac, yurdsuz, ümitsiz uşaqlar, xarabalığa çevrilən kəndlər və obalardır.

2016-cı ildə Tofiq Mahmudun “Uzaqdan ucalan dağlar” əsərinin latın əlifbası ilə nəşrini gördük. Əslində, bu kitab 1991-ci ildə çap edilmiş əsərin yeni variantı idi. Gənc kitabsevərlər xeyli əmək sərf edərək əsəri yenidən çap etmiş,

ona öz ürək sözlərini də əlavə etmişdilər. Onlar bu sənədlə romanı azərbaycanlı rəssama həsr edilmiş ilk bədii əsər kimi yüksək qiymətləndirmişdilər: “Fikrimcə, bu kitabın həyatdan süzülüb gələn daha bir özəlliyi də qeyd olunmalıdır: sanki rəssam obyektə yox, obyekt rəssama seçir, sanki Bəhrüzün vəzifəsi həqiqətləri kətanə bəyamaq üçün yalnız fırçanı hərəkət etdirməklə məhdudlaşır. Mahiyyətini olduğu kimi əbədləşdirmək üçün bu şəkilləri həyat özü çəkir, Bəhrüz isə onun yalan tanımayan əlidir, bir az kövrək, bir az iti, bir az dərin və bir az da kövrək əli” [2, s.6]. Gənc ədəbiyyatsevərlər Səbuhi Şahmursoyun, Cavad Qədirin, Fəriz Bayramovun əsər, rəssam və müəllif haqqında kiçik yazıları, təəssüratları təkcə bununla bitmir, onlar həm də kitabı təbliğ edərək geniş oxucu dairəsində tanıtmağa nail olmuşlar.

Dünya ədəbiyyatı tarixində rəssamlar haqqında yazılmış bədii nümunələrə kifayət qədər rast gəlmək olar. S.Moemin “Ay və qara qəpik”, İrvinq Stounun “Yaşamaq eşqi”, “Əzablar və sevinclər”, Lion Feyxtvangerin “Qoyya” romanları belə nümunələrdəndir. Tofiq Mahmudun “Uzaqda ucalan dağlar” əsərini ədəbiyyatımızda real rəssamın həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş ilk və yeganə bioqrafik roman hesab etmək olar. Yazıçı istedadlı rəssam Bəhrüz Kəngərlinin təkcə bədii obrazını deyil, həm də ədəbi üsulla çəkmək tərzini ifadə edir. Rəssamın gözüylə görə bilmək, vizualıqın yaratdığı görüntülərin bəzə rənglərə çevrilməsi də əsərin estetik mahiyyətini anladır, ekfrasis priyomu sjetin qurulmasında da, rəssamın yaradıcılıq tərzinin ifadəsində də əsas amilə çevrilir. Ekfrasis – yunanca ifadə tərzini deməkdir, təsviri incəsənət nümunəsinin ədəbi materialda, ədəbi üsulla verilməsidir [4]. Rəngkarlıq və ya qrafik tərdə işlənmiş əsərlərin sözlə təsviri deməkdir. Bəzən rəsmlər haqqında təəssürat təkcə baxmaqla yox, həm də ədəbi yanaşmanın, yaxud savadlı bir şərhçinin izahından, onun həyat yolu ilə tanışlıqdan sonra aydınlaşır. Bəhrüz Kəngərlinin ağır taleyi, onu rəssamlığa aparan yolların sərtliyi, o dövrdə Azərbaycan mühitində sənət aləminə qatılmanın çətinliyi, eyni zamanda fiziki zəifliyinə baxmayaraq, böyük vətənpərvərlik hissi, daxilindəki tükənməz mənəvi qüvvə və işinə sadıqlığı onu bacarıqlı bir rəssam kimi ye-

tişdirmişdir. Yalnız B.Kəngərli kimi qeyri-adi talei, milli heysiyyətli rəssamın ömür yolu belə bir romanın yararlanmasına səbəb ola bilərdi. Yazıçı rəssamın təmsalında etik və estetik idealını təcəssüm etdirmişdir.

Tofiq Mahmudun rəssamlara həsr etdiyi kiçik hekayələri də vardır. Bu onun incəsənətə sevgisindən, təsviri sənət bilgisindən xəbər verir. O, rəsmləri hiss edə bilir, yaradıcılıq prosesinin əvvəli və sonu arasında əlaqəni tutmağı bacarır, rəssamın fərdi düşüncə və duyğularını görməyə çalışır. Sənət haqqında “Rəssam qadının sevgisi” hekayəsinin prototipi olan Xalq rəssamı Maral Rəhmanzadənin incə zövqlü, milli ornamentlərlə zəngin yaradıcılıq təcrübəsinin güclü xarakteri ilə qovşaqla göstərməsi də bunu sübut edir.

Tofiq Mahmud yaradıcılığa şeirlə başlamışdır. Bəlkə də nəsr dilinin poetik yükü, romantik təbiəti də bu səbəbdəndir. Bəhrüz Kəngərliyə ünvanlanan şeirdə həmqafiyə olan “göz” və “köz” deyimləri da antoqonist sözlərdir. “Köz” yanan substansiyanın son nəticəsidir, məndə isə, poetik baxımdan yana-yana görün bir insanın gözlərinə bənzətmədir, olanlara laqeyd qala bilməyən, mübarizəsi reallığı çərkək göstərən ziyalı mövqeyidir:

*Qaranlığın içindən
Baxır mənə iki göz,
İki göz! Yandır köz-köz
Bir dəniz aşır-daşır:
fırtınalı, ləngərli,
Fırtınada bir insan –
Rəssam Bəhrüz Kəngərli!
Kəndlərdə yağın, qırğın,
Gəlir hər yandan qaçqın,
qaçqınlar yığın-yığın... [3, s.85]*

Romanın müəllifi rəssam Bəhrüz Kəngərli-nin ömrünün ən vacib anlarını oxucu ilə bərabər izləyir. Bəzən yazıçı təbiətdən danışanda, Bəhrüzün hansısa peyzajını sözlə ifadə edərək oxucusunu onun gözlərlə görməyə çağırır: “Doğma yurdunun təbiətini çərkəkən hər mənzərənin arxasında gözü gördüyü dağlar sanki öz-özünə tabluya köçürdü. Bu barədə düşünmədən, qa-bağcadan nəzərə almadan gözə görünməyən tə-bii duyğunun dalğasında səhər doğan günəş ki-

mi bu dağlar onun əsərlərində peyda olurdu... Naxçıvanda onu dörd tərəfdən əhatə edən dağ-lar həmişə uzaqda, çox uzaqda görünür: günəşli havada da, çəndə, dumanda da, tufanda da! Hə-mişə görünür” [2, s.10]. Romanın adı da rəssa-mın müəllif “emblemını” ifadə edir: “Onun büt-ün əsərlərini nəzərdən keçirən olsa, əksəriyyə-tində Naxçıvanı dörd tərəfdən əhatə edən dağla-rı görə bilər”. “Uzaqda uçan dağlar” həm də “ulu tarixə malik qədim şəhərin” – Naxçıvanın gözəlliyinin və əzəmətinin göstəricisidir: “...han-sı tərəfə baxırsansa, bax, dağlar aydın nəzərə çarpır, bəzən uzaqlıq itir, dağlar sanki yaxına gəlir, əzəmətli qala divarları kimi dörd tərəfdən şəhəri bürüyür... Dağlar şəhərin əbədi, canlı ke-şikçiləri kimi dayanır...”. Bəhrüzün fiziki qüsu-ru – qulağının pis eşitməsi onun gözlə təması-nın daha güclü olmasını, baxdıqlarında heç kə-sin sezmədiyini görə bilması də bəlkə ona görə-dir. Başqa bir sjuetdə atası Şirəlibəy Bəhrüzü hündür torpaq damın üstündə dağlara tamaşa edərkən tapır: “Şirəlibəy yaşıllığın arxasında bütün açıqlığı, genişliyi və əzəməti ilə uçan dağlara baxdı, indiye qədər görmədiyi, duyma-dığı bir aləmlə qarşılaşdı. El arasında ilanlı dağ adı ilə məşhur olan Haça dağ nəhəngliyi ilə se-çilirdi... – Ata, rənglərə bax.” [2, s.51-52].

Əsərin kompozisiyası, əsasən, Bəhrüzün Tif-lisə qədərki uşaqlıq və gənclik dövrünü və pe-şəkar rəssam kimi, Naxçıvanda çalışdığı illəri əhatə edir. Burada personajlar da portretlərdə həkk olunmuş insanlardır. T.Mahmud Bəhrü-zün ünsiyyətdə olduğu yaxınlarını asanlıqla tə-səvvür edə bilir. Atası Şirəlibəyi, anası Şirin xə-nımı, Nazlı, Hürnisəni rəssamın fərdi duyğula-rını da qatdığı şəkilləri vasitəsilə tanımaq olur. Hürnisə ilə münasibətlərində gərginlik, Bəhrüzün onu xoşbəxt etmək istəyi incə psixo-loji məqamlarla anladılır. Bəhrüzün qadın gö-zəlliyinə həssaslığı, ilk məhəbbəti, Hürnisəyə diqqətsizliyi onları ayır salır. Ziyadxan müəllim tədqiqatında onların iki il evlilikdən sonra ayrıl-dıqlarını qeyd edir. Hər bir halında rəssam gö-zəllik aşığı, zərif tulu, sakit təbiətlidir.

“Bəhrüzün taleyi” albomunda 1911-ci, 1914-cü, 1920-ci illərdə çəkdiyi bir neçə avto-portretini müqayisə edən Ziyadxan müəllim “bədi güzgüdə” “gülüşü də kədərli olan”, “cid-diliyi, dalğınlığı ilə” fərqlənən rəssamın sulu

boya ilə işlədiyi son portretinin “bütünlüklə nikbinlikdən uzaq olduğunu” yazır, onun milli rəssamlığımızda ilk avtoportret yaradıcısı oldu-ğunu qeyd edir [1, s.206]. Tofiq Mahmud ya-xından öyrənib tanıdığı rəssamın xarakterini be-lə açıq: “Bəhrüzün varlığında həmişə kədər ya-şayırdı, bu kədərə elə öyrəşmişdi, yəqin ki, on-suz işləyə, fikirləşə, düşünə bilmirdi. Bu, adi, boş, mənasız deyildi, ətraf mühitdən, gördüyü dünyadan, insanlardan, özünün həyatla təma-sından doğan, göydən, yerdən süzülən, qeybdən gələn bir kədər idi, təkcə varlığının dərinliyində qalmırdı, çox zaman zahirində – iri, dəyirmi, qarayanız sifətində də üzə çıxırdı” [2, s.285]. Müəlliflərin doğru müşahidə etdikləri kədər ümitsizlik deyildi, anasını erkən itirən, eşitmə qüsurlu Bəhrüzün ruhi vəziyyəti idi. Lakin son avtoportretindən göründüyü kimi, ölkədə siya-si-ictimai vəziyyətin gərginliyi, xain ermənilə-rin millətə çəkirdiyi faciələrin qəlbində bu-raxdığı izlər də onun incə ruhuna təsir edirdi. 1921-ci ildə əsərlərinin satışı müqabilində uşaq evinə vəsait ayırması da pula böyük ehtiyacı olan rəssamın həmvətənlərinə az da olsa, kö-mək etmək niyyətində irəli gəlir. 1922-ci ildə “Bir gün sonra, fevralın 7-də Bəhrüz Kəngərli Araz dalğalarında üzə-üzə iri gözlərini həmişə-lik yumdu. Bu dalğalar donub onun gözlərində qaldı” [2, s.373].

Müstəqillik illərində Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvanda Bəhrüz Kəngərlinin xatirə muzeyi açılmış, mə-zarı abadlaşdırılmışdır. Daha sonra Muxtar Respublikada Bəhrüz Kəngərli muzeyinin yara-dılması qərara alınmışdır. 2002-ci ildə muzeyin açılışında Azərbaycan Respublikasının Prezi-denti Heydər Əliyev də iştirak etmişdir. Bəhrüz Kəngərlinin anadan olmasının 120 illiyi münasibətli əsərlərinin tam külliyyatından ibarət albom-kataloq hazırlanmışdır.

Əməkdar incəsənət xadimi, sənətsünəslük üzrə fəlsəfə doktoru Ziyadxan Əliyevin və Nax-çıvan Müəllimlər İnstitutunun müəllimi, sənət-sünəslük Nizami Əliyevin müəllifi olduqları “Bəh-rüz bəy Kəngərli taleyi” albomu cəmi 30 il ya-şasa da, çox zəngin və məhsuldar ömür sürmüş, lakin o qədər də tanınmayan rəssam haqqında qiymətli tədqiqat işidir. Böyük zəhmət, axtarış-lar sayəsində ərsəyə gələn albom Bəhrüz bəy

Kəngərlinin ömür yoluna sənədlərlə, rəsmlərlə, əyani sübutlarla işıq salaraq rəssam haqqında xalqına ətraflı məlumatlar ötürə bilməmişdir. Nax-çıvan elinin məşhur Kəngərli nəslinin şərəfi tarixi faktlarla, tədqiqat nümunələri vasitəsilə araşdırılaraq oxuculara çatdırılmışdır. Kitab-al-bom vasitəsilə biz Naxçıvan ədəbi-ictimai mü-hitini izləyə bilirik, rəssamın atası Şirəli bəyin, aydınlardan Eynəli bəy Sultanovun, Rzaqulu Nəcəfovun, Əliqulu Qəmküsərin, Bəhrüzlə təh-sil alan rəssamların fotosəkilləri vasitəsilə onun ünsiyyətdə olduğu adamları tanıyıraq, nə vaxtsa Bəhrüz bəyin şagirdi olmuş, onun müasiri sən-ətsünəslük rəssam Adil Qazıyevin xatirələrinə əsaslanaraq “kiçik yaşlarından yatalaq xəstəli-yindən qulağının ağır eşitdiyini, ona görə də ümumtəhsil məktəbində oxuya bilmədiyini” öy-rənirik. Lakin kitabın müəlliflərinin araşdırma-larına, arxiv sənədlərinə əsasən, əsl adı Şamil olan Bəhrüz 1904-cü ildə Naxçıvan şəhərində açılmış “rus-tatar” məktəbində oxumuş, sonra xəstəliyi ilə əlaqədar məktəbdən çıxarılmışdır. Atası Şirəlibəy onun təhsili ilə özü məşğuldur, ona kitablar, məcmuələr alıb gətirirdi. O, Azər-baycan və rus dillərində sərbəst oxuyub yaza bilir, bu da onun rəssamlıq təhsili almasına kö-mək edirdi. Əsasən, anasını, qohumlarının də-diyinə görə, uşaqlıq çağlarından şəkil çəkməyi sevdiyindən, hətta Şirəli bəy Tiflisdən oğlu üçün kağız-qələm sifariş edir. Bəhrüz bəy Kəng-ərlinin Tiflisdə rəssamlıq təhsili aldığı 1910-1915-ci illər işıqlandırılır, onunla eyni vaxtda təhsil alan gənc rəssamlar haqqında da məlumat verilir. Oğlunun istedadını, rəsm çəkməyə hə-vəsini nəzərə alaraq, atası Şirəli bəy onu Tiflisə “Qafqaz Zərif Sənətləri Təşviq Cəmiyyəti” nəz-dində fəaliyyət göstərən rəngkarlıq və heykəltə-rəşlik məktəbinə göndərir. Cəlil Məmmədqu-luzadənin nəşr etdirdiyi “Molla Nəsrəddin” jurna-lının rəssamı milliyyətə alman olan rəssam, qrafika ustası Oskar Şmerlinq bu məktəbin di-rektoru idi. Q.Qrinesvski, italyan rəssamı L.Lon-ço da həmin məktəbin müəllimləri sayılırdılar. Kitabda milliyyətə polyak olan qrafika müəlli-mi Q.Qrinesvskinin maraqlı akvarel rəsmləri çəkməmiş B.Kəngərlinin müəllimi olduğu da istis-na edilmir. Albomun müəllifləri Ziyadxan Əli-yev və Nizami Əliyev rəssamın təhsil illəri haqqında bütün məlumatları tutuşduraraq ən

düzgün olanını – rəssamın 1910-1917-ci illərdə təhsil aldığı qonaətinə gəlirlər. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının “Xəbərlər”ində (1949, №5) M.Nəcəfovla Adil Qaziyevin birlikdə yazdığı “Naxçıvanlı rəssam Bəhrüz Kəngərliyin yaradıcılığına dair” məqaləsi Adil Qaziyevin (1906-1972) “Qobustan” məqaləsi rəssam haqqında məlum olanları bildirir. Adil Qaziyev xatirələrində yazır: “Bəhrüz Kəngərli Tiflisdə təhsil aldığı 1910-1915-ci illərdə E.Sultanovun vasitəsilə “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaktora Mirzə Cəlillə tanış olmuşdur” [1, s.35].

Ensiklopediya-albomun maraqlı cəhətlərindən biri də rəssamın portretini çəkdiyi bəzi tarixi şəxsiyyətlərin fotosəkillərinin də verilməsidir. Bu biza rəssamın çəkdiyi prototiplərin xarakter cizgilərini ifadə etməsi, geyim və ifadə baxımından portret yaradıcılığında ustalığını, bəsinət gücünü anladır. Müəlliflər obyektivliklə Azərbaycan rəssamlıq tarixində Bəhrüz Kəngərliyə başqa, İbrahim Səfinin (1898-1983), Qeysər Kaşiyeva Seyidbəylinin (1893-1972), Moskvada K.Maleviçin tələbəsi Əkbər Kazım-bəyovun (Əkbər Kazım Muğan) (1864-1972) professional təhsil almış olduqlarını, lakin Türkiyəyə getdiklərini, Qeysər xanımın isə təhsilini ailə qurması səbəbilə davam etdirmədiyini, lakin çəkdiyi rəsmlərin Azərbaycan İncəsənət Müzeyində saxlanılmaqda olduğunu qeyd edir. “Bəhrüz bəy Kəngərliyin taleyi” kitabında rəssamın irsi, şəkillərinin çəkildiyi yerlər, şərait ətrafını təsvir olunur, sərgiləri haqqında məlumat verilir. Onun əsərlərinin böyük bir qismi – 450 əsəri Azərbaycan Milli İncəsənət Müzeyində saxlanılır. 51 səhifədən ibarət olan “Azərbaycan tipləri, Naxçıvan yadigarı” adlı albomda müxtəlif mövzulu əsərləri vardır. Kitabda nə vaxtsa rəssamın özünün və ailəsinin onun şəkillərindən ibarət “Naxçıvan albomu” hazırladığı-

mı, maddi ehtiyaclarını ödəmək üçün onları şəhərə gələn qonaqlara və yerli camaata satdığı deyilir. Naxçıvanda Bəhrüz Kəngərli Muzeyinin daimi ekspozisiyasında isə görkəmli rəssamın 58 orijinal əsəri nümayiş etdirilir. Naxçıvan Tarix Muzeyinin fondunda qeydiyyata alınmış “Elçilik” əsəri də yoxa çıxmışdır. “Deyilənə görə, cəmi 30 il ömür sürən rəssam bütün yaradıcılığı boyu iki minə qədər əsər çəkmişdir. İndiki halda onun yalnız dördüdə biri, 510 ədədi muzeylər tərəfindən alınıb qorunduğu halda, 1490 əsərin taleyi hələ məlum olaraq qalır” [1, s.71]. 1914-cü il, iyun ayının 14-də Bəhrüz Kəngərliyin tələbə olarkən Naxçıvan şəhərində ilk fərdi satış sərgisi təşkil edilmişdi. Bu barədə “İqbal”, “Kaspi”, “Tərcüman” qəzetləri xəbər verirdi. Qəzetlərin yazdığına görə, bu sərgidə şəkillərin çoxu satın alınmışdı. 1921-ci ildə Naxçıvan İncilab Komitəsinin təşəbbüsü ilə Bəhrüz bəy Kəngərliyin 500-ə qədər əsərinin böyük sərgisi təşkil edilir və onlardan 250 əsəri rəssamın razılığı ilə lotoreya biletinin uduşu üçün, 250 ədədi isə sərbəst satış üçün nəzərdə tutulmuşdu. Uduşa qoyulan bütün əsərlər Naxçıvan və İrəvan şəhərinin vətəndaşları tərəfindən alınmışdır, qalan 250 əsərin satılması haqqında isə məlumat yoxdur. Əsərlərin satışından əldə edilən gəlirin üçdə bir hissəsi Naxçıvan Uşaq evinə bağışlansa da, rəssama çatacaq hissə sərgini təşkil edənlər tərəfindən mənimsənilmişdi. Bu barədə rəssamın yazdığı diləkçədə bildirilmişdir. Bəhrüz savadlı və səliqəli xətlə yazılmış məktubda mənimsənilmə faktı ilə əlaqədar şikayətini bildirir, ona çatacaq məbləği götürüb Bakıya gedən adamdan haqqının alınmasını xahiş edir, maddi vəziyyətinin ağır olduğunu anladır. Bu cür hadisələr, yaradıcılığını qiymətləndirə bilməyənlərin etinasızlığı və laqeydliyi çətinliklə dolanışığını təmin edən rəssamı üzür, mənəvi gücünü alırdı.

Nəticə / Conclusion

“Azərbaycan xalqının ilk professional rəssamı” Bəhrüz Kəngərliyin (Heydər Əliyev) məna-
lı, lakin qısa ömür yoluna işiq salan kitablar

mədəniyyətimizi, tariximizi, ədəbiyyatımızı daha dərindən öyrənməyə, öyrətməyə, qiymətləndirməyə təşviq edir.

Ədəbiyyat / References

1. T.Mahmud. Uzaqda ucalan dağlar. Bakı: Elm və təhsil, 2016.
2. T.Mahmud. Məhəbbətim sirt deyil. Bakı: Yazıçı, 1981.
3. Z.Əliyev, N.Əliyev. Bəhrüz bəy Kəngərli taleyi. Naxçıvan, 1917.
4. <https://dic.academie.ru>

Бахруз Кенгерли как личность и художественный образ

Ядигар Аскерова

доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА, Азербайджан

E-mail: yadigar2012@gmail.com

Резюме. Статья посвящена первому профессиональному художнику Бахрузу Кенгерли, открывшему новые шаги в изобразительном искусстве Азербайджана, в научной и художественной литературе. «Горы, возвышающиеся вдаль» Тофига Махмуда (1989) – первый и единственный биографический роман, посвященный жизни и творчеству художника. В то время, когда были открыты архивы и вскрылись исторические истины, Тофиг Махмуд представил близкий к реальности художественный образ Бахруза Кенгерли, ссылаясь на документы, мемуары, статьи и научные труды, статьи об армянской агрессии. В книге-альбоме «Судьба Бахруза Кенгерли» (2017 г.) под авторством заслуженного деятеля искусств, доктора философии по искусствоведению Зиядхана Алиева и преподавателя Нахчыванского педагогического института Низами Алиева на основе научных исследований, документов и воспоминаний составлен каталог всех работ, написанных художником. Альбом, созданный благодаря большим усилиям и поискам, смог донести до народа подробную информацию о художнике, описывая жизнь Бахруза бека Кенгерли документами, рисунками и наглядными свидетельствами.

Ключевые слова: Бахруз Кенгерли, художник, Нахчыван, беженцы, образ